

НАЙВИДАТНІШІ ТВОРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Любов як сон: ні заїси, ні зап'єш, коли кого нападе.
Г. Квітка-Основ'яненко

Григорій Квітка-Основ'яненко — видатний український прозаїк, драматург, журналіст, літературний критик, громадський діяч; має почесне ім'я «бадька української прози». Найкращі твори Квітки-Основ'яненка одними з перших знайомили європейських читачів з українською літературою, їх перекладено польською, болгарською, чеською та іншими мовами.

Смутний і невеселий сидів сотник Микита Забрьоха. Ще б пак: отримати гарбуза від дівчини, до якої так довго залицявся. Усе в ній чудове: і вродлива, і працювита, і чесна хорунживна Олена. От тільки сотника не любить. Та ще й має молодого гарного нареченого. Хитрий Забрьоха звертається до конотопської відьми Явдохи Зубихи. Вона має допомогти йому причарувати Олену. Втім, відьми — норавливий народ: роблять не так, як їх просять, а так, як їм заманеться...

Також до видання увійшли п'єси «Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик», повість «Маруся».

ISBN серії

ISBN 978-617-12-5599-9

9 786171 255999

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-6296-6

9 786171 262966

Григорій Квітка-Основ'яненко
КОНОТОПСЬКА
ВІДЬМА

ПЕРЛИНИ
УКРАЇНСЬКОЇ
КЛАСИКИ

Григорій Квітка-Основ'яненко
КОНОТОПСЬКА
ВІДЬМА

ПЕРЛИНИ
УКРАЇНСЬКОЇ
КЛАСИКИ

Григорій Квітка-Основ'яненко

КОНОТОПЬКА ВІДЬМА

Збірка

УДК 821.161.2
К32

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Друкується за виданнями:
Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Повісті. Сватання на Гончарівці.
Шельменко-денщик: П'єси / Авт. передм. С. Д. Зубков;
Худож. М. І. Компанець. — К.: Дніпро, 1990. — 607 с.,
іл. (Б-ка української класики «Дніпро»).

Дизайнер обкладинки *Анастасія Попова*

ISBN 978-617-12-6296-6
ISBN 978-617-12-5599-9 (серія)

© Depositphotos.com / Oksana,
обкладинка, 2019
© Книжковий клуб «Клуб Сі-
мейного Дозвілля», видання
українською мовою, 2019
© Книжковий клуб «Клуб Сі-
мейного Дозвілля», художнє
оформлення, 2019

КОНОТОПСЬКА ВІДЬМА

Посвяцяється

Михайлу Якимовичу Бедряге

I

Смутний і невеселий сидів собі на лавці у новій світлиці, що відгородив від противної хати, конотопський пан сотник Микита Уласович Забрюха. Хоч парень собі і чепурний був, а тут і у неділеньку святу не брав білої сорочки, та й — прощайте у сім слові — китаєвих синіх штанів на ніч не знімав, так, сердека, у них і ночував, рад-рад, що за північ допхався додому; а там чи заснув, чи ні, вже його, ще сонце не сходило, збудили. Зараз схопився, випозіхався, вичухався, помолвився Богу, нюхнув разів тричі кріпкої роменської кабаки, прослухав, що йому читали, дав порядок і, зоставшись сам у світлиці, сів на лавці: голова йому нечесана, чуб непідголений, пика невмита, очі заспані, уси розкудовчені, сорочка розхристана; край його на столі люлька і гаманець, каламар, гребінець і повна карватка ще торішньої дулівки, що ще звечора наточила йому Пазька у пляшку, а він хоч і насипав у карватку, щоб то, знаєте, з журби випити, та як зажурився вп'ять, та й забув, так і ліг та й заснув; та й тепер, уставши, не дуже на тую дулівку квапився, бо ще нове лихо зовсім його скрутило і він і сам себе з журби не тямив.

Яке ж то там йому лихо зіклалося й від чого така журба його узяла? Але! Тривайте лишень, я вам усе розкажу: і відкіля

він так пізно приїхав, і зачим не дали йому добре й виспатись. Ось кете лишень кабаки, в кого міцніша, та й слухайте.

Пан сотник Уласович був чесного і важного роду. Таки хто скільки не зазна, то сотенною старшиною усе були Забрьохи; а діди і прадіди Микитові усе були у славному сотенному містечкові Конотопі сотниками; так від отця до сина так сотенство і переходило. От як і старий Улас Забрьоха, таки сотник конотопський, як помер... і що то жалковало за ним козацтво! Та таки і усі люди, і старе, і мале, усі плакали. А як ховали, так труну його несли через усе село на руках, мов дітського батька, та біля церкви й поховали, і добре на усіх обідах пом'янули. Як же відпили сорочини і громада зібралася на пораду, кого начинити сотником, то всі ув один голос і гукнули: «А кому ж буть? Уласовичу, Забрьошенку; якого нам луччого ськати?» Отак-то й настановили його сотником, і став він із Забрьошенка вже й сам Забрьоха.

От він, поховавши батька, сюди-туди оглядівсь, аж вже йому годів двадцять п'ять; нігде дітись, треба женитися, треба дівки ськати... Батько-бо його, старий Улас, був собі скупенький, і коли, було, Микита, як озьме його за серце, стане батька прохати, щоб його оженив, то старий насупить брови, зирне на нього сторч та й скаже: «Нехай лишень виясниться, бач, нахмарило. Який тепер сякий-такий син жениться? Бач, хліб дорогий — по п'яти алтин мішок, та й тісно нам буде, як тобі жінку озьмемо: тільки і є, що хата з кімнатою, та через сіни противна хата, та й годі; де мені вас містити з дітворою, що вже знаю, то так і обсипле. Нехай лишень опісля подумаємо». То, було, Микита почухається та з тим облизнем і піде. Тепер же, як старий вмер, йому своя воля. Зараз узявши противну хату, перегородив, от йому є й світлиця, є й простор. Далі став дівки ськати і сів думати. Вже на яку-то він не думав? Перш би то так, що й де! Зараз на чернігівську протопопівну закинув та й сам злякавсь від неровні: одної одежі на два воза не вбереш, а наміста, кажуть, мірками батько відсипле; та таки й нічого: там і бого-

слова їли печені гарбузи, так нашому братчику нічого туди квапитись. От він і спустивсь нижче; перебирав-перебирав, думав-думав... далі як сплесне у долошки, як загомонить сам собі у хаті: «Отсе так! Отсе моя! Хлопче! Сідлай мерщій коня!» Чи зібравсь, чи ні, мерщій наш Уласович сів на коня... і як затупотів, так тільки що оком його заздриш.

Куди ж то він так потяг прудко? Еге! Колись-то, десь-то на ярмарку бачив він хорунжівну Олену, от що на Сухій Балці хутір, прозивається Безверхий. Він, дивлячись тогді, дуже дивувався, що дівчинка й молоденька, а купує борошна багацько; а як став розпитувати людей, так йому й розказали, що у неї нема ні батька, ні матері, а тільки самий брат; що вона хазяйка невсипуща, сама й около коров, сама й у полі при косарях і при женцях, а зимою у винниці сама догляда і се борошно скупує на винницю. Брат її, хорунженко, хоч парень і молодий, та не хоче женитись, а дума у ченці, бо як був недуж, так обіщавсь. «Коли, — каже, — видужаю, то піду у ченці, віддавши сестру заміж». От і видужав, і дожида доброго чоловіка, щоб йому і господарство, і сестру віддати, і вже ні до чого йому діла нема, усе тільки книжки чита, а Олена за нього усюди по господарству поворочується.

От туди-то потяг наш пан сотник Забрюха. Не взяв же його й чорт на вигадки! Чує кішка, де сало лежить: одно те, що дівка здорова, молода, огрядна, чорнобрива, повновида, а худоби-худоби — так батечки! Свій хутір, лісок, винничка, млинок, вітрячок, а скотини та овечок — так нічого й казати! І усе то їй достається. Затим-то так наш Уласович і поспіша, що й коневі не дасть здихнути, і сам, не обідавши, тридцять семисотних верст, іще з гоном, не спочиваючи, переїхав, і як добіг до того Безвершого хутора й устав з коня біля хорунженкової хати, так так і хитається, мов п'яний, а я ж кажу, що він і не обідав нігде.

Поздоровкавшись з паном хорунженком і посідавши у хаті, от наші і розговорились промеж себе і признались, що ще

й батьки їх промеж себе дружили, то і їм треба не цуратися один другого. Далі хорунженко питає пана сотника, що куди його Бог несе і зачим. Зараз наш Уласович і став брехати, бо старі люди кажуть: тільки що ще задумаєш свататись, то й станеш зараз брехати, і що без брехні ні жоден чоловік не сватався. Отже ж то сотник і каже, що буцімто йому треба брагу для волів найняти на зиму (а ще де та й зима? Іще тільки Петрівка йде), так він почув, що у пана хорунженка у винниці барда добра і добре скотини доглядають, приїхав найняти і сторжитись.

— Не знаю я сього діла і ні в віщо не мішаюсь; про те сестра зна, — сказав йому на одвіт пан хорунженко.

— А де ж Йосиповна Олена? Може б, бува, її покликали, то ми з нею і скінчаємо діло, — казав Забрюха.

— Але! Сестра у полі: поїхали там трошки просця посіяти, так вона догляда, бо вже без неї ніхто нічого не тямить зробити. А ви, Уласович, не скучайте; вона надвечір і буде. Поки вона вернеться — дівко! а вточі лиш слив'янки! — то ми по кухличку, по другому вип'ємо. Та вже ви у нас, пане сотнику, і заночуєте, бо вже нерано, — сказав хорунженко.

— Панська воля! — одвіт дав Микита — і радесенький собі.

От як вицідили вони самотужки глек слив'янки, а далі і тернівки покуштували чи трохи, прибігла й наша Олена з поля. Бачить, що чужий чоловік, зараз мотнулась, звеліла із ставка потягти карасів і загадала вечерю варити; сюди-туди шатнулась і увесь порядок дала, що й на завтра робити, і кому, куди і за чим їхати, а далі одяглась таки любенько, як звичайно панночці, та ще й хорунжівні: до старенької плахти та почепила люстринову запаску, одягла тож шовкову юпку, та на шию дукат на бархатці, та червоні черевички узула, а на голову хорошу стрічку поклала, та й виїшла, і поклонилась пану Уласовичу низенько.

Наш Забрюха як побачив таку панночку, що не тільки що зроду не бачив такої, та вона йому і не снилась така, та

аж задрижав і не тямить вже, що йому й казати, та вже хорунженко нагадав та й каже:

— От же, пане сотнику, вам і хазяйка: радьтесь із нею, вона усьому голова.

Так що ж бо наш Уласович? Ні пари з уст. Далі прийнявся, мнявкав-мнявкав та й начне про воли, а кінча про голуби, дума об барді, а скаже об тернівці, та як замовк, та й замовк, та знай слинку ковта, дивлячись на таку кралу.

Олена собі дівка бойка була. Хоч пан сотник і сюди і туди загинав, а вона його зараз розчухала, що він таке є і зачим приїхав, та же й каже йому, і говорить:

— Добре ж, паниченьку; допивайте ж на здоров'я тернівочку, та повечеряєте, та ляжете спати, а завтра — дасть Бог світ, дасть і совіт, то й порадимось, що треба робити.

Забрьоха, почувши сеє, та аж сам нестямився від радощів; дума: «От діло і зовсім, завтра тільки рушники брати». Та за кухлик, та давай знов смоктати з паном хорунженком, що у ченці збирається, а таки сього діла не кидається і ще й дуже полюбля.

Олена таки частенько до паничів увіходила, так буцім за яким ділом, а тільки щоб більш розглядіти Микиту Уласовича, що воно є; то як увійде та поведе очима, що як тернягідки, на пана сотника, то в нього язик стане мов повстанний, і не поверне його, а сам аж пала. Полагодивши вечерю, вона вже більш і не входила; самі паничі повечеряли, і, докінчивши глек з тернівкою, пан хорунженко хотів вже йти спати, аж ось наш Забрьоха поплямкав, викашлявся, поцмокав, потер уси та й став ту рацею казати, що йому дяк скомпонував вже давненько для такого случаю; от і каже:

— Ось послухайте, паничу Йосиповичу, що я вам скажу: несорозмірно суть чоловічеству єдинопробиваніє і в дому, і у господарстві. Всякое диханіє шанується у двойстві; єдино чоловікові на потребу — пояти жону і іміти чада. І аз, нижайший, возиміх сію мисль і неукротимое желаніє. Пламень м'я раждижаєть, і не отіду, дондеже не совокуплюся

з ліпообразною, превелебнішою Кат... — Та й замовк. Се то йому дяк таке списав, як він було думав залицятися до протопопівни з Чернігова, і Забрьоха дочитав до самого кінця так, як було тогді напам'ять витвердив, та як згадав, що хорунжівна не Катерина, а Олена, і не превелебна, а так — панночка, от того-то й замовк, та ні туди ні сюди. Хорунженко зовсім було дрімав, а на сю рацею прислухавсь-прислухавсь та й каже:

— Що-бо ви, пане сотнику, отсе говорите? Щось я нічого не второпаю. Чи не після тернівки отсе ви такі стали?

Здихнув Уласович та й каже:

— Бодай його писала морока! Се мені таке написав наш воскресенський дяк...

— Та що воно таке є? — спитав Йосипович. — Чи се вірша, чи що?

— Але! Я й сам не знаю, що воно і для чого, — каже Забрьоха.

— Так нащо ж ви мені проти ночі таке говорите? Мене вже з-за плечей бере.

— Та я б і не говорив, так лихо припало!

— Та яке там лихо? Кажіть швидше, спати хочу.

— Але! Кому спати, а кому й ні! — сказав Уласович та, здихнувши важко, поклонився хорунженку низесенько та й каже: — Віддайте за мене Олену, сестрицю вашу!

— Йо! — сказав хорунженко, задумавсь, став чухати потилицю, і плечі, і спину, а далі каже: — Побачу, що сестра скаже, нехай до завтрього, лягайте лишень спати, — та й пішов від нього.

Ліг наш Забрьоха спати, так йому і не спиться; жде світу — не діжде, щоб швидше йому почути, що скаже Олена... Ну, с'як-так дождались світу, повставали паничі і позіхались. Зараз пан Уласович і пита:

— А що ж ви мені, паничу, скажете? Чи наша річ до діла, то я б побіг мерщій та з старостами і явивсь сюди закон сполнити. Кажіть-бо?

Сопить наш хорунженко і нічого йому не сказав, тільки гукнув у кімнату:

— Ану, сестро, дай нам поснідати, що ти там придбала.

Ввійшла з кімнати наньмичка, поклонилась та й поставила на столі перед паном Уласовичем на сковороді... печений гарбуз!.. Як розглядив наш Забрьоха таку пинхву, як скочить із-за стола, як вибіжить з хати! Аж тут батрак вже й держить його коня, і вже осідланого; він мерщій на коня та навтікача побіля хат; тільки й чує, що люди з нього регочуться; йому ще й більш стидно, ще й більш коня поганя, та як вибіг з хутора, розглядив, що за недобра мати? Щось теліпається на шії у коня! Коли ж дивиться — віршовка; потягнув тую віршовку — аж і тут гарбуз сирий причеплений!.. Кинув його аж геть, а сам за нагайку, знай коня паня, знай паня... Одно те, що сором, а тут і такої дівки жалко, та ще ж ні ївши, ні пивши! От вже наш Уласович і додому з гарбузом так і біжить, як біг до дівки, думаючи рушники брати. І самому лихо, і кінь морений, так насилу-насилу допхавсь додому аж опівночі і — як я розказував — мерщій ліг спати.

II

Смутний і невеселий сидів у світлиці на лавці конотопський пан сотник Микита Уласович Забрьоха, а об чім він сумував, ми вже знаємо... Еге! Та не зовсім: хіба чи не дасть нам товку отсей, що лізе у світлицю до пана сотника? А хто ж то лізе? Що ж се він так там мордується? То піткнеться у двері, та й назад наші. Ота хворостина, що несе у руках, та його спина: коли держить її поперед себе, то тільки ще ніс у двері ткне, а вже хворостина і обіперлась об угол; коли ж її волоче за собою, то зовсім увійде в світлицю, а вона за ним волочиться і чіпля його, як та сварлива жінка за п'яницею-мужиком; упоперек же і не кажи її всунути у світлицю, бо кріпко довга була. Лізе то не хто, як Прокіп Ригорович Пістряк, сотенний конотопський писар і щирий приятель пана сотника конотопського Микити Уласовича Забрьохи,

бо він без нього ні чарки горілки, ні ложки борщу до рота не піднесе; а вже на пораді як Пістряк Ригорович сказав, так воно так і є, так і буде, і вже і до ста баб не ходи, так ніхто не переможе. Що ж то він за хворостину пре у світлицю до пана сотника? Але! Лучче всього послухаймо, як і об чім вони собі будуть розмовляти, то тогді усе знатимемо. Та ще ж і те знайте, що пан Пістряк сурь писар: дванадцять год учився у дяка у школі: у год вчистив граматку¹, два годи вчив часловець, півчварта года сидів над Псалтирем і з молитвами зовсім вивчив та півп'ята года вчився писати, а цілісінький год вчився на щотах; а промеж тим, ходячи на крилас, поняв гласи², і ермолойні догматики³, і Сковородині херувимські, туди ж за дяком і піддячим окселентує і Павла чтеніє, коли небагацько закладок, утне на усю церкву голосно; а вже на річах так бойкий, що як розговориться-розговориться, та усе не попросту, усе з писання, так і наш отець Костянтин, даром що до синтаксису ходив, слуха його, слуха, та здвигне плечима, та й відійде від нього, кажучи: «Хто тебе, чоловіче, зна, що ти там говориш!» Отакий-то був у нас у Конотопі писар, отсей Прокіп Ригорович Пістряк; так як стане він з паном сотником Забрьюхою розмовляти, так ви тільки слухайте, а вже чи второпаєте що — не знаю, бо він у нас чоловік з ученою головою: говоре так, що і з десятима простими головами не розжуєш.

Отже-то, як пан сотник бачить, що пан писар не влізе у його світлицю за тою довгою хворостиною, та й пита:

— Та що то ви, пане писарю, якого чорта до мене в світлицю прете?

---

¹ Граматка — буквар, виданий у Києві («Грамматика, руководствующая к познанию славенороссийского языка. Типография Киево-Печерской лавры», 1794).

² Гласи — у давньоруському церковному співі комплекс поспівок, які розрізнялися за мелодійною структурою, кількістю й останнім тоном.

³ Ермолойні догматики — молитви, які призначалися для співу під час богослужіння.

— Та се, добродію, лепорт об сотеннім народочисленіі, в наличності предстоящих по мановенію вашому, та — бодай він сокрушився в прах і попел! — невмістим єсть в чертог ваш. Подобаєть або стіну протягти, або стелю підняти, бо не влізу до вашої вельможності! — сказав Пістряк та й почав знову водитись з тою хворостиною.

— Що ж то за лепорт такий довгий? Хворостина ж йому, мабуть, замість хвоста, чи що?

— Хворостина сія хоч єсть і хворостина, но она не суть уже хворостина, понеже убо суть на ній вмістилище душ козацьких прехваброї сотні Конотопської, за ненахожденієм писательного существа і трепетанієм десниці і купно шуйці. — Отак відсипав наш Пістряк.

— Та кажіть мені попросту, пане писарю! О, вже мені те письмо остило та опоганіло, що нічого і не второпаю, що ви кажете-говорите. Тут і без вас нудьга узяла, і печінки до серця, так і чую, як підступають, — сказав пан сотник, та й схиливсь на руку, та трохи таки чи й не пустив слізочок пари-другої.

— Горе мені, пане сотнику! — казав Пістряк. — Мимомешдшую седмицю глумляхся з молодицями по шиночкам здешної палестини і, ввечеру сущу минувшаго дне, бих неподвижен, аки клада, і нім, аки риба морская. І се внезапная вість потрясе мою унутреннюю утробу, а паче і паче, егда прочтох і уразуміх повелініє милостивого начальства збиратися у поход аж до Чернігова. Сіє, пане сотнику, пишуть, щадя душі наша, да не когда страх і трепет обуяет нами і ми скорбні падем на ложі наша і уснем в смерть; і того ради скритность умислиша, аки би у Чернігов, а хто вість? Чи не дальш іще. О горе, горе, і паки реку: горе!

— О горе, горе, Ригорович!

— О горе, горе, Уласович!

Отак-то горювали пан сотник з паном писарем, що прислано їм предписаніє іти в Чернігов зо всею сотнею, і зібратись зо всім прибором, і узяти провійонту для себе і коней на дві неділі. От як горюють пан сотник у світлиці, а пан писар

за порогом, далі сей і вигадав — бо вже на вигадки завзятий був — та й каже:

— Соблаговоліте, пане сотнику, дати мені повеліннє о сокрушительном преломленнї сїєї трикратно опоганївшої хворостини, яже нинє сьуть у ранзі лепорта, бо самї созерцаєте ясними, хоча і невмитими, вашими очесами, що неумістим єсм з нею у чертог ваш.

Почухав голову пан Уласович, довго думав, далі й каже:

— Себто, по-вашому, переломити хворостину; так ти-бо кажеш, що се вже не хворостина, а лепорт об нашій сотні, так щоб часом не було натруски від старших; бо і сам здоров знаєш, що пан полковий писар щось до нас добирається і так і підгляда, щоб мокрим рядном на нас напасти.

— Не убоїмся, не устрашімся супостата зо усею його враждебною силою. Сего ради довлієть нам против нього бути мудрим і сїє послїднє реченное предписаннє неупустительно сполнити, і того для повели, вельможний пане, да сокрушу сїю палицю. — Так, покручувавши уси і очі у стелю утопивши, казав пан Пістряк, а далі бачить, що пан Микита йому ні пари з уст, бо й досі ще не второпав, що той йому каже, та й скрикнув: — Так ламати?

— Та ламай, пане писарю!

Хрусь! Пан писар і переломив хворостину.

— Преломишася, — каже, — і се нині можу вміститися в чертог твій. — Та, сєє кажучи, і улїз у світлицю, і кланяється пану сотнику, і подає йому з двох рук по цурпалку, і каже: — Подозвольте, приньміте!

— Та що ти мені отсе, пане писарю, тикаєш у вічі? Чи їх виштрикати хочеш, чи що? — питається його пан сотник, притулюючись до стїни, а, боячись, дума: «Чи не погнав Ригорович вп'ять химер, як було після перепоею на Великодних святках». — Що воно таке є? Кажи мені попросту, без письма!

— Сїє сьуть, пане сотнику, замість списка нашої сотні, — каже писар, — його вже не возмогох списати за дрижаннєм десниці моєя, від глумленнєя пиянственного з вищеїз'яс-

ненними молодицями, і того ради узях хворостину і на ній назнаменах коєгождо козака, і се суть вірне число: у кожному десятці по десять козаків, а усіх таких десятків суть такожде десять, слідовательно, уся сотня, як скло. Соблаговоліте, пане сотнику, щот їй учинить по сій хворостині і лицем к лицу самую естественную сотню, зібравшуюся біля палестини Кузьмихи, кривої шинкарки, очесами обзріти.

— Еге, пане писарю! — каже йому пан Уласович. — Я б, пожалуй, соблаговолів, так ліків більш тридцяти не знаю. Лічи сам і роби як знаєш, ти на те писар; а я усе опісля підпишу, бо я на те сотник, щоб не лічити, а тільки підписувати.

От і став пан Пістряк лічити; лічить-лічить, а у п'ятому десятку одного козака не долічитьсяся.

— Що за притча? — аж скрикнув. — Сошитах — і були усі, і се один не обрїтається. Изиду і паки учиню перепис, хто з оглашених не дав мені і пред очі ваші стати, біжа і скрися. Не хто, як, уповательно, Ілько Налюшня.

От і пішов надвір до козаків лічити, а пан сотник зараз кинувся до карватки з дулівкою та, не віддихаючи, журби ради, та й висмоктав її дочиста. Аж ось і пан Ригорович з своїми цурпалками лізе у двері, і веселенький, і швидше, щоб втішити пана сотника, і каже:

— Не журітесь, добродію! Усе козацтво наше укупі, ні жоден не пошвандяв нікуди; ось де вони є. — І прийнявся лічити — вп'ять у п'ятім десятку нема та й нема козака! Як затупотить Ригорович ногами, як ухвате себе за чуб, як почав коренити і батька, і матір, і увесь род того пресучого сина козака, який ховається, поки він лепорт унесе у хату до пана сотника. Як надворі ліче, так усі до єдиного, а у хаті ліче, то один, та усе у п'ятому десятку, так і шезне, неначе його злидень злиже! Вернувсь пан Пістряк до сотні, перелічив козаків — усі; вернувсь до пана сотника, лічить по хворостині, що кожного позарублював, — катма одного; хтось утік. Вп'ять вернеться до сотні, щоб тому, хто ховається, голову побити, так-бо усі якраз, а у світлиці по зарубкам

нема одного. Та разів десять таке йому було приведеніє. Вже аж засапавсь сердешний, бігаючи з хати то в хату, то до сотні, то від сотні, що вже й пан Уласович убравсь, і зовсім вирядивсь, і вже шапку узяв, щоб іти до сотні, так у пана писаря один козак усе утіка, і хто такий — незвісно, бо усі на зборі і один одного держить за пояс, щоб не утік ніхто, поки їх по хворостині перелічують.

— Та годі тобі, Ригоровичу, шастатись. Ходім та удвох зо мною перелічимо. Коли там усі, а на хворостині нема одного, так кат його бери! Нехай той і пропада, аби живі усі були, — так сказав пан сотник та й приглядається пильно на писаря, чи до діла то він сказав і що чи не гримне він на нього за нісенітницю, як воно й часто бува.

Довго слухав се Прокіп Ригорович і пальцем поводив, а далі як цмокне, як підскаче, як крикне:

— От сая річ до діла! Утробою сожالیю, що такове мештаніє ізиде із глави моєя і уклонися у дебрі пустиння. Та вам, пане сотнику, довлієть і полковим суддею бути за такове неограниченне і мудреє рішеніє, его же і аз не возиміх. Ходімо же, батьку! Нині возвеселися утроба моя от цілості сотні, і, скончавши діло, урем'я і подкріпленіє вчинити.

От і пішли. Агу! І наш пан сотник повеселішав трохи, що якось-то ні думано ні гадано та придумав до ладу, та ще й так, що й сам Прокіп Ригорович Пістряк, конотопський сотенний писар, та й той його за вигадку зроду вперше похваляє. А Ригорович іде за сотником, та своє гада, та дума: «Се на біду вже йде, коли пан сотник та буде розумніший мене. Нащо ж йому і писар, коли сам буде і видумувати, і підписувати? Отсе тільки не видно, що сам буде й писати, та, може, й на шотах викидати. Та не дамся-бо!.. Я йому хука усучу».

Підійшли до самого шинку Кузьмишиного, аж тут і сотня стоїть, і, поскидаючи шапки, поклонились пану сотнику.

— Здорові були, діти! Чи всі ви тут? — спитав їх пан сотник і, узявшись у боки, обглядав їх оком, неначе облічував

або розглядував кожного у пику; а він — я ж кажу — більш тридцяти ліки не знав, а козака ні однісінького у твар не знав і не тямив, хто з них Демко, а хто Процько.

— Здоров, батьку! — торохнула йому громада. — Усі ми тутечка-здесь до єдиного.

— А перелічи, писарю, чи не сховався який, — повелівав пан сотник, надувшись, як той сич.

От писарю Ригоровичу вп'ять біда. Усі козаки, і як стулив хворостину до купи, так і по зарубкам усі.

— Та який же там чорт мандрував, як я увіходив до пана сотника? — крикнув Пістряк з серця та аж ногою тупнув.

— Та тривай лишень, Ригорович! — сказав йому, усміхаючись, пан Уласович. — Адже і козаки усі, і з хворостини ні жоден не втікав. Се ти як переломив хворостину, так вона якраз на козакові хруснула. От ти, держачи її на дві половини, тим одного і не долічувавсь.

А козацтво, сеє слухаючи, як підніме регіт.

— Так-таки, вельможний батьку, так! — знай кричать і кажуть: — Отакий, бачу, наш писар! О бодай його.

— А бодай ви показались і з козаками, і з хворостоною, і з ліками, і з начальством! — кричав на усю вулицю Ригорович, а сам як не лопне з серця. Ухопив тую хворостину, поламав, потрошив її на шматочки та й кинув козакам у вічі, приговорюючи: — Цур вам, пек вам, осина вам; нехай вам стонадцять лихорадок і півтора стільки ж чирячок і болячок, коли знайшовсь уже розумніший мене. Нащо я вам? — Та й почав вп'ять з письма: — Изийду у пустиню і уселюся у горах Араратських, у послідніх моря. Цур вам!

От пан сотник його і спинив, і узявши за руку, і каже:

— Годі ж, Ригоровичу, не сердься. Уряди-годи довелось мені з тебе покепкувати, а ти вже й сердишся. А тямив, як мені підсунув лепорт, а я, нічого пак не вміючи писати, та на ньому сторч і підписав. А пан полковник і підписав, що, — каже, — конопоський сотник, пане Микито, ти єси дурень! Та я за те на тебе і не сердився, хоч ти і довго мені

об тїм докладки докладав і в вічі насміхався. Годі ж, годі! Ходїмо обїдати...

— Нехай вам сей та той із вашим обїдом, окроме хліба святого. Бодай той подавивсь, хто таку мудрацію мені втяв!.. — замотав руками наш Пістряк, усе сердячись, та й потяг, не оглядаючись, додому, та й бормоче сам собі:

— Подавишся, як я тобі галушку піднесу... Підведу тебе під монастир... Буде у Конотопі сотник, та не Забрьоха... кланятимуться і Пістряку.

— А нам же яка порада буде? — загули козаки, дивлячись, що усе їх начальство чи переказилось, чи кат їх зна: писар, мов після дурману, повівявсь собі додому, а пан сотник понури́в голову та теж потяг до своєї хати. От вертають пана сотника і питаються, що їм робити і для чого їх зібрали.

— А лисий дїдько вас зна! — крикнув на них Микита Уласович, лаючи і в батька, і в матір. — Цур вам, відчепітесь від мене. Війте́сь собі, куди хочете, хоч на шибеницю. Який я порядок дам, коли писар сказився? У нього лепорт (се пан Уласович усяку бумагу узивав лепортом, не вмїючи вимовити, чи там предписаніє, чи що, бувало); нехай, — каже, — чи не проспиться, бо він часто химери гонить, так тогді розтолкуємось, а тепер ніколи. — Та й пішов тихою ступою додому.

На те дивлячись, і козацтво рушило: хто у шинок, хто у солому після такої муштри спочивати; а інші мотнулись на вгороди дівчат полохати...

III

Смутний і невеселий сидів собі на лавці, та вже не в світлиці, а у великій хаті, конотопський пан сотник Микита Уласович Забрьоха, вернувшись після огляду козацької сотні. До того лиха, що йому учора Йосиповна Олена, панна хорунжівна, піднесла, мов тертої під ніс кабаки, печеного гарбузця; що він після учорашнього дня ще не пив, не їв, а тут ще не виспався; що треба йому збиратися з своєю сотнею у поход аж у самісінький Чернігів; та я ж кажу, після такої біди ще й нове

лихо зіклалося йому — що розсердив свого сотенного пана писаря Прокопа Ригоровича Пістряка, а розсердившись, вже він не буде ніякої поради давати, як начальство пришло об чім лепорт, чи як там його; тогді що чинити? От з такою-то бідою як йому не бути смутному і невеселому? Еге! Сидить собі, сердека, у великій хаті на лаві кінці стола, голову по-нузив аж трохи чи не до колін! Сидить вже він не час і не два... аж ось із кімнати і обізвалась до нього наньмичка:

— Чого-бо ви, паниченьку, сумуєте і сидите мовчки? Чи не пора вже лагодити обідати?

— Не хочу! — сказав Уласович, та й здихнув тяжко та важко на всю хату, і підпер голову рукою.

От наньмичка, погодивши, і вийшла з кімнати та, дивлячись на нього веселенько, як тая ясочка, і каже:

— Або, може, ви вже пообідали, так, може, або ськатись хочете... абошо?..

— Не хочу! — один одвіт дає Уласович і не дивиться на неї.

Посупившись, вернулась наньмичка у кімнату та й сіла у куток, ворчачи.

— Ото вже, мабуть, був у попа та, мабуть, там і обідав, бо вже ті попівни хоч до кого, так підіб'ються. — І усе, сидячи собі, знай коренила попівен.

А Микита Уласович знай собі сидить і дума про своє. Аж ось... рип!.. Хтось увійшов у хату... Пан сотник зирк!.. Аж то ввійшов не хто, як наш Ригорович. Мабуть, відсердився? Ні, він не відсердився, а прийшов з хитрощами до пана Микити; ось слухайте, що тут буде... От, увійшовши, та мовчки і став біля дверей.

Не зрадувався ж і пан Уласович, як вздрів щирого свого приятеля, а пуше тим, що думав собі: «От теперечки вже він не сердиться і дасть мені пораду у моїй біді». Так Ригорович-бо не туди гне: як став біля дверей, та і став, і мовчить собі, і ні пари з уст не пустить.

— Що скажеш, Ригоровичу? — питає писаря пан сотник, а той йому одвіт дає, не сходячи з місця:

— А що повелите, пане сотнику?

— Та ну собі у болото з своїм сотничеством! Хіба не знаєш моєї натури? Перед козаками так я сотник, а ти писар; а коли ми удвох у хаті, так ми собі брати. Сідай же, будемо обідати, — так казав Уласович.

— Дякую, я вже обідав. — Та й кивнув головою Ригорович, сеє кажучи.

— Ото вже й бреше! — каже сотник. — Так сідай-таки, я обідатиму, а ти пий дулівку; що за мудра, торішня, ще тільки на сім тижні почали, так там така, що і п'єш — і хочеться.

— Ізпих тресугубую чашу бідствій, — сказав, здихнувши, писар, — і вже не могу вмістити боліє суєтливої дулівки, да не когда обрящеться во устах моїх, яко полинь.

— Та що-бо ви, пане писарю, — став до нього сотник люб'язно говорити, — якого чорта і досі на мене адом дишите? За віщо і про віщо? І сам старий циган не розбере.

— Не ліпо єсть, пане сотнику, совокупляти фараоницькоє всевоїнство з нами, правовірними. Тут і без цигана можна возгребіє сотворити. Єгда поднесоша мені тресугуботреклятую пинхву, убо что єсм після сього? Аки конь і меск! Тьфу! Паче і обаче!

— Та яка ж там, пане писарю, пинхва? От тільки що ти не второпав тієї проклятої хворостини...

— Да погибнеть она з шумом в пешці огнепалющій! А вам було, пане сотнику, дивлячись на моє глумленіє, мовчаніє учинити і не при громаді, аки лев рикающе, вознепщевати на м'я, но особ мене появшє, повідати було мені істину, да не возсмійються надо мною наші козаки і рекуть нині: «Писар наш суть дурень: не вмів розібрати, що хворостина суть удобосокрушаемая». Адже я вам добре ще в світлиці повідав: п'ян бих і не ізтрезвихся єще во оноє урем'я; і аще руці мої дрожаша, аки деревное листвіє, то якова бисть глава зо всіми помишленії? Бисть яко треволненное море. Того для подобало було вам, пане сотнику, всп'ять зря,

покрити прегрішення брата вашого; сиріч устами ко уху повідати йому, а не во все козацькоє ушлишаніє.

— Отже, твоя правда, Ригоровичу; тепер я і сам бачу, що воно так є, — казав наш Уласович. А се було завсегда так: що шо Пістряк не здума, що не скаже, то вже пан сотник мершій і каже: «Так, так воно є». От як і тепер підтакнув і, дивлячись йому у вічі, побачив, що се Ригоровичу — як по губам вареником з маслом; от і став сміліш з ним розговорювати, і зашучувати, і каже: — Сідай же, приятелю; якого-бо ти чорта там біля порога маячиш, як той цуцик на вірвовці? Иди ж, іди; сідай біля мене; я буду обідати, а ти тягни дулівку. Пазько! А внеси лишень повну носатку дулівки!

Вийшла Пазька з кімнати і, переходячи через велику хату, вже веселенько глянула на свого панича. А Прокіп Ригорович думав-думав, далі став по хаті ходити і співа собі під ніс псалму: «Склонітєся, віки, со чоловіки»; а далі як бризне шапку об землю, як здихне, та й підійшов до пана Уласовича, і, закручуючи уси, став йому казати:

— Єй, істинно, не лгу. І да пожреть мене общая матер наша земля на соньмищі, аще збрешу хоч півслова. Не довлієть ні єдиному начальнику угобзення творити своїй десній руці, сиріч писарю; понеже і поєлику: усяк чоловік імаєть главу, глава імаєть розум, розум імаєть волю, а сія рекома воля повеліваєть і десницею, і шуйцею, і усяким членом. Но сіє суть приклад і сичевое розумініє: чоловік — Конопотська сотня; глава — пан сотник; розум во главі — аз, мізерний писар; аз імію волю, сиріч дарованіє написати бумагу, так шо неглі і сам полковий писар утне подобную. Аще лі убо чоловік не повинується главі, уне їй єсть... такожде і глава розуму; во оноє урем'я імаєть биті см'ятеніє і содроганіє; тако і зді: аще сотня не імаєть повинутися пану сотнику, а сей вопреки імаєть творити мені хуждшему і, шо паче усього, не прикривати його незнаній, но єще і глумитися? Оле! Пощо я й на світі пребиваю?

Та, наговоривши такого, сів на лавку, і рукою підперся, та й журиться. А Микиті Уласовичу його і жалко стало, і каже йому:

— Коли правду, братику, сказати, то я не второпав нічого-сінько, що отсе ти мені розказував; бо се, бач, з письма, а ти знаєш, що я його не втну і що воно мені зараз завадить, як хто з ним до мене підвернеться. Зділай же дружбу, не сердься на мене та з серця не говори мені з письма, а кажи просто. Тут і так, не тобі кажучи, лихо та ще з лихом, а тут ще у поход іти... Ось давай про се толковатись, що нам по тому лепорту робити...

— Чортзна-бо що ви говорите, — загомонів писар на пана сотника, — чи подобаєть же от начальства до подчиненності писати лепорт? Повелініє. Несметное множество разів казах вам, і се усе всує.

— Та усе ж то лепорт, не що більш. Я рад, що й лепорт витвердив, а другого, що ти кажеш, так я не вимовлю. Так кат їх бери з лепортами, а от давай толковатись, як у поход збиратись. Адже сотня уся, то й добре; ну, дальш кажи, що робити?

— Гм, гм! — став кашляти Ригорович, як згадав, як він лічив сотню. От і став під нього підкопуватись, щоб пана сотника втопити, а самому... Ну, та не будемо поперед розказовати, а слухатимемо, як там було; отже, він і каже: — Що повелить пан сотник, маю неупустительно сполняти.

— Та зділай милость, Ригоровичу, годі мені сього докладати! — казав пан сотник та й сіда за стіл, бо Пазька внесла обідати і повну носатку дулівки. — Сідай, — каже, — зо мною; а коли не хоч обідати, так тягни дулівку, та об ділах мені не докучай.

От сотник мовчки обідає, а писар сидів-сидів, мовчав-мовчав, далі за ложку та у ту ж миску... та й почав, як він каже, сокрушати перш борщ гарячий з усякою мілкою рибкою та пшоняну кашу до олії, далі захолоджуваний борщ з линами, а там юшку з миньками та з пшеничними галушечками, та

печені карасі, та більш і нічого. Хоч наш Ригорович і обідав дома не менш того, що тепер їв і в пана сотника, так йому се нічого: він у дяка у школі вчився, так за голос, що, було, як на обідах підніме, так як той дзвоник, на усю вулицю чути, що аж у вухах лящить, так його пан дяк, було, по обідам і водить; то з ними привчивсь і наш Ригорович, і йому не страшно було хоч шість обідів обідати; так тим-то із Уласовичем, як побачив добру страву, та ще з свіжою рибою, так і прийнявсь молотити, неначе ще нічого зранку і не їв.

Як їв, їв добре, що аж за вухами лящало, далі схопив носатку та, не наливаючи у карватку, так з неї усю дулівку й вицідив. Далі, уставши з-за столу, подякував Богу і хазяїну, сів на лаві, викашлявсь, уси розгладив і каже:

— Добрия ради трапези і преотмінния дулівки предаю вишному забвенію прискорбіє моє. Да не пом'янетесь к тому треклятая хворостина, преломленієм своїм похитившая було єдиного козака. Цур їй! Да пребудеть вона тресугубо, анахтема, проклята і да згорить в печі халдейської, а ще лучче, як в гиенні огненній. Давай же діло говорити і діло творити. Да будеть вам, пане добродію, відомо, що нам не-возможно у поход виступати! О! — і почав карлючки гнути.

— Йо! — аж скрикнув пан Уласович з радощів, і підбіг до нього, щоб випитовати, і каже: — Як же се можна? Алепорт?.

— Але! Ви таки усе своє, — каже Ригорович. — Вам хоч кіл на голові теши, то в вас усе лепорт. Ну, дарма! Хоч би вони як не розписували, а нам не можна йти: нам не суть удобно, нам ніколи!

— А чому ж нам ніколи? Зділай любов, розжуй мені і сее слово: чому нам ніколи?

— Гм, гм! — викашлявшись і подумавши, казав Ригорович. — Яковая нам соприкосновенность до Чернігова і до самої полкової старшини, аще мир весь погибаєть?

— Як се то? — злякавшись, питав пан Микита. — Від чого мир погиба? Що ж се таке? Я, конотопський сотник, та й не знаю, що мир погиба? Та кажи-бо, будь ласка, від чого

він погиба і чи не можемо його як-небудь оборонити або підперти?

— Погибаєть! — здихнувши, каже Пістряк. — Всім зрящим і дивующимся нікто же о допоміж не радить. Зріте, пане сотнику Уласовичу, і ужасайтеся! Три седмиці і пол дождь не спаде, і земля не одождися, і небо заключися; вся перетворишася в прах і попел, вся прозябенія ізсохоша, і єдина пиль носиться у нашій вселенній, і — о горе мені, грішнику! — пиль сія водворяється в непорочнім доселі носі моєм і дійствуєть чиханієм, подобно аки би от нюхновенія нестерпимия і треокаянния — тьфу! — кабаки, от нея же чист бих і непорочен от утроби матере моя до зді. О горе!

— Так від чого тут миру погібати, — казав пан Забрьюха, — коли ти, пане писарю, чхаєш?..

— Але! Чхаєш! — покрутивши головою, казав Ригорович. — Чхнеть і не тільки я, та хоч би сам полковий писар, та що то й казати: чхне і наш найясніший і найвельможніший пан гетьман, як оная зломерзкая кабака возгніздиться у носі його ясновельможності, а її, окаянної, подобіє суть сицевая пиль, вітром возметаемая. І аще не сотворим внезапного одожденія, усе ізсхнеть і погібнеть! Зеліє і злак ізв'яднеть, і не будеть хлібного проізростанія; тогді і ми не точию возчихаєм, но і умрем от глада і жажди внезапною смертію. Розумно вам реку: подобаєть одождити бідствующую землю нашу!

— Отже я тільки через десяте-п'яте уторопав, що ти, пане писарю, мені говориш. Адже ти кажеш, що дощу в нас нема? Так що будемо робити? Чи ми можемо сили небесні знати і можемо зробити, щоб дощі йшли?

— Можемо! — закричав на усю хату наш Пістряк, а далі як стукне кулаком по столу і ще дужче крикнув: — І паки реку, можемо.

— А кажи, кажи, пане писарю, як? Я і конотопський сотник, а щось і досі сього не знаю, — питав пан Забрьюха.

— Вниймайте, пане сотнику! Та, будьте ласкаві, Микито Уласович, уторопайте, що я вам казатиму, щоб мені по десять

разів не товкти вам одного. Є на світі нечестиві баби, чайтельно от племене ханаанського, по толкованію канальського, іже вдашася Веельзевулу і його бісовському мудрованію, і імуть упраждненіє у відьомстві, іже ночним уременем, нам возлежашим і сплящим, сії нечестиві ісходють із домов своїх і, воздівше на ся білую сорочку, розпускають власи свої, яко вельблюжії, і, пришедше до сусідських і других жителєй пребиваній, увходють у кравницю, просто рещи хлів, і імають тамо крав, і доять і їх, і кротких овечат, і бистроногих кобилиць, і сук злаго собачого ісчадія, і — что реку? — воздоють дряпливих кішок, вредоносних мишей, розтлінних жаб... і усякое диханіє ползущее і скачущее, імущее млеко-вмістимия устроєнія, доять їх токмо нечестивим ізвісним художеством; і, собравше усі сії млека, диявольським обаянієм претворяють оноє у чари, і абие проізводять усе по своєму наміренію, яко-то: викрадають ссуших младенців з утроб матерних і влагають ув онія або жабу, або мишу, або еше і шеня; поселяють вражду і роздор проміж супружного пребиванія; возбуждають любовное преклоненіє у юноші к діві і от онія к оному і прочее зло неудоборекомое; а паче усього, затворяють хляби небесніі і воспрещають дождеві орошати землю, да погибнуть род чоловічеський. Чи понятно вам теперечки, добродію, відкіль сія напасть постиже нашу палестину, яко не імами ні краплі дощу, даже і до днесь? Нуте-бо, не позіхайте та кажіть: чи урозуміли глаголаніє мое?

— Аякже! Хоч і по... зі... хаю, а усе урозумів. Ти отсе мені розказував, що в нас чи дощу нема, чи що?

— Так, так. Но через кого сіє бисть?

— Чи через... жаб, чи... через кого... я щось не розслухав.

— Та яких там жаб? Через відьом, через відьом, реку вам.

— Та цур їм, не споминай їх мені, пане писарю! Хоч ще до вечора і далеко, а як налякаєш мене, то я усю ніч буду жахатись і не спатиму: усе відьом буду боятись.

— Та нам не подобаєть їх устрашатись, а довлієть іскорєняти до третього роду.

— Як же ти їх, Ригоровичу, скорениш? Ти за неї, а вона перекинеться клубком, кине́ться тобі під ноги, зіб'є тебе та й щезне. Хіба ж не була сього? Чи мало старі люди такого розказують, так що, наслухавшись, цілу ніч дрижаки спати не дадуть.

— Не точию старії люди, но і аз можу вам повідати про такове глумленіє. Єдиножди, вечору сущу, парубоцтво яша м'я і поведоша на вечорниці, ідіже ядохом, гуляхом довольно, а пихом без міри, елико можаху; і еще мені, у твердості сущу, ідох у своє містопрєбиваніє, і, не доходящу ми хижини старої Цимбалихи, вnezапу під нозі мої вержєся нічтось; глава моя закружися, і аз шатахся і мотяхся сімо і овамо, і, не могущу ми удержатися, падох, аки клада, і успох, і спях тамо недвижим, аки мертв, дондеже возсія утро. Сие ж бисть не іное, яко навожденіє преокаянної відьми. Подобаєть убо їх добре привтюжити, да ізлиють дождь із своїх сокровенностей і да оросять землю.

— Як же нам, пане Ригоровичу, за них узятись, щоб вони вернули дощі і щоб нам не наробили опісля якої капості?

— Не устрашимся і не убоїмся! — сказав пан Пістряк. — Блаженнїя і вічнїя слави достойнїя пам'яті пріснопоминаємий родитель ваш і отець Улас Панасович, велеліпний пан сотник прєхваброї Конотопської сотні, его же мудрому управленію уся вселенная дивуваєся, — і да почитєть над ним земля пером, — той з сими бабами єгипетськими, просто рєщи відьмами, управляєся благочестиво-мудренно. Довлієть і вам, добродію, по приміру оному невпустительно сотвореніє учинити.

— А що ж покійний панотець з ними робив? Кажі лишень, може, і я теж зумію зробити?

— Частопоминаємий отець ваш їх возхищашє і у річці топляше. Аще кая суть відьма, та не погрязнєть на дно річнє, аще і камень жерновний на виї єя причєплять; аще же не причасна єсть злу сему, абие погрязнєть у воді. Повеліть, пане сотнику, чи топить їх?

— Та топить їх! Нащо ледащо жалувать? — рішив Уласович.

— Благо єсть, — каже писар, — утру суцу повелю уся устроїти, яко же обичай при такому казусі буваєть, і усе будеть благоліпно; а у Чернігов вже не підемо?

— Та ні, пане писарю, не підемо. Тільки... як би відкрутитись від них?

— Та відкрутимося, пане сотнику; і сего ради абие немедлінно пошлемо гінця пішки, кривого Ілька Хверлушенка, да шкандибаєть до вишшого начальства з лепортом, що нам не можна у поход іти, занеже ми обаче погружаємо відьом у бездну нашого ставка, іже тщатья погубити увесь мир, сокривше дождь у сокровенностях своїх.

— Добре, добре, пане писарю, отсе ми дуже мудро придумали. Ідїть же та пишїть лепорт, а я щось, розговорюючи з вами, кріпко спати захотїв. Мав було розказати і про свою біду, так не здужаю, так і куняю... — Так казав пан сотник, кріпко позїхаючи.

От Прокїп Ригорович пішов порядок давати, як завтра відьом топити, а Микита Уласович ліг спочивать та наперед троха чи й не ськавсь.

На руку ковінька нашому пану Пістряку. Зробив з паном сотником, що йому треба було і чого йому давно хотїлось. Пошив у дурні, підвів, щоб не слухав предписанія начальства, не йшов у Чернігов, може, від татар або від ляхів відбиватись; а поки кривий Хверлушенко з одною ногою дошкандиба і начальство прочита лепорт, що пан конопотський сотник, замість діла, прийнявсь відьом топити, подума, що він то був нерозумний, а то вже й зовсім одурїв... «Певно, його змінять, а сотником настановлять... вже ж нікого більш, як мене. — Так дума собі Ригорович, та, кахикнувши, як пан дяк, збираючись читати полунощницю, дума: — І ураговим бабам і молодицям, хто мені яку капость робив, або... тее-то... не сотвориша послушанія... знаю такївських... усім віддячу, позаполїскую їх добре! Спасибі, що мїй дурень гне шию і лізе у біду, як віл у ярмо. Тепер,

Прокопе, тільки паняй!» Далі здихнув та сам собі аж голосно сказав:

— Зіло для нашого братчика, хитрого та розумного писа-ря, любезное діло єсть, єгда начальствующий такий дурень, як наш пріснопоминаємий пан Забрьюха! Не оскудіє і десниця, і шуйця і восполняється кишенья і скриня. Не вменши, Боже, таківських!

IV

Смутно і невесело було раз уранці у славному сотенному містечкові Конотопі. Хоч до сход сонця, поки ще й місяць негаразд сховався, і піднявся було по усім вулицям гомін, бігання, крик, галас; та й стихло, і увесь народ щез, так що ні по хатам, ні по вулицям нема нікогісінько, мов у шинку на Великдень перед вутренею. Тільки й чути, що корови скільки є духу ревуть, затим що хазяйки не йдуть їх доїти і не думають виганяти їх до череди; телята по хлівцям, чуючи, що їх матки ревуть, мекають і подають голос, ніби просячись, щоб і їх швидше випускали; овечки мекекекають; кози собі теж за ними, та тупотять, та бігають по загороді, шукають, куди б то вискочити і за собою овечат повести; коні ржуть на усе село, аж луна по зорі йде; по хлівцям гуси гегекають, качки кахкають, квочки кудкудакають — бо усякое диханіє без чоловічої поміщі стражда; а чуючи такий гвалт, собаки то брехали, а то вже стали вити; малі дитинята, такі, що ще не здужають ходити, лазять круг своєї запертої хати та, учепившись рученятами за приспу, силкуючись, підніметься на ноженята та знайде на приспі скіпочку, та, узявши у рот, і смокче замість кістки, та як стане у руках її поворочувати, не вдержиться та... плюсь вп'ять на долівку, та й заплаче; а тут цуценя, ходячи близько, знаєш, і собі голодне, підійде та й облизує йому слізoньки, і край носа, і в роті язиком вилиже, то тут дитина, не вміючи оборонитися від цуценяти, ще й дужче заголосить, думаючи, що хто-небудь прибіжить його оборонити і обітерти... Так шо ж бо! Хати

по усьому містечкові позапировані; вози, плуги, борони, рала, де були звечора поналагоджувані, так собі і стоять; воли, поївши свою соломку і бачачи, що ніхто їх не напова і не запряга, позринали і пішли собі по вулицям і де не вздрять калачики або ромен і усякий бур'янець, то там і пасуться...

Біля дякової школи — хоч би тобі один школяр! І пан Симеон, дожидаючи їх, ходить біля школи, лагодячись на похорони і споминаючи про кутію з медом, та пильненько призирається на двір старого Кирика, що вчора вже і маслосвятіє над ним правили, так чи не куриться в нього з труби, що, може, вже і обід варять, коли вже він вмер; так ба! І труба не куриться, і у дворі ніхто не шастається.

«Екхе, екхе! Негли возстанеть от одра болізни?» — дума пан Симеон і розсужда, ходячи по надвір'ю, які то люди тепер тугі на здоров'я та довговічні стали; спом'яне про холеру, як-то їм тогді було мудро жити, та здихне важко, увійде у хату та й стане різки в'язати на школярів, щоб над ким-небудь серце своє зігнати...

По вгородам бур'янець і величенький, та ніхто ж то його і не дума полоти, хоч сапки і лежать біля нього; а промеж грядок з розсадою, та буряками, та прочою овожною добре справляються, хрюкаючи, свині з поросятами, і байдуже, щоб що-небудь хазяйкама залишити: усе повиїдають і носом копають такі нові грядки, що лиха матері опісля них хазяйка і у два дня у лад доведе; а тепер нікому їх і вигнати, бо нема нікого... Та й що то: і у самих шинках пустісінько; шинкар дріма собі на лаві, бо нікогісінько, не то щоб горілку пити, та й жінки з невістками нема, так тим-то ніхто йому не боронить і дримати; посудина в нього, як ще звечора попереполіскував та порозставляв, так вона і стоїть, і ніхто не повернеться у шинок і ногою...

Та чого ж це так у славному сотенному містечкові, у Конотопі, чого так стало тихо і смутно, що не чути ніякого ні від кого гласу? І ні на одній вулиці не зострінеш ні одного чоловіка, неначе — нехай Бог милує! — усі люди у усім

містечкові повмирали або — і то не лучче смерті — кримські татари похапали? Де се вони подівались, що повідбігали і хазяйства свого, і діточок манесеньких? Та нехай би вже жінки: їм хоч цілий день, зібравшись у кучу, теревені правити, а що мужики їх та діти без обіду, так то їм і дарма; а то ж і ні одного чоловіка у селі нема, та що то: і такої дитини, що вже біга, і такої не зострінеш!.. Де ж то вони є? Еге! Аж ген-ген усі зібралися круг ставка та й дивляться... А на віщо дивляться, так гай-гай! Такого приведенія навряд чи є хто у нашому селі самий старий, щоб тямив, яке теперчка буде у Конотопі... Та що ж там таке?

Посеред ставу убито чотири палі товстеньких, а угорі позв'язано віршовками, та вп'ять якось-то хитро та мудро попереплутовано; та у кожній палі угорі дірка продоббана і туди віршовка просунута... А по ставку їздять люди у човнах, а вони не рибалки, бо в них на човнах не сіті і не в'ятері, а теж віршовки... А що на березі, так там-то ото увесь народ із славного сотенного містечка Конотопа іще зібравсь, як і сонце не сходило, і місяць негаразд зайшов... От там-то і матері, що покидали і хати, і маненьких діточок, і поросятток, і птицю, і коровок, і по печам не топили. От там-то і чоловіки, що покидали дома недужих жінок і скотину і позабували, що треба у поле їхати... Усі-усі позбиралися дивитися, яка тут буде проява...

Та чимало ж їх тут і було! І по всьому берегу, і кругом по горбикам, от як зерна у мішок набрати, так їх там тісно було. А хлопці та підпарубочі, котрим із-за людей нічого не видко, так аж на верби позлазили і вкрили їх, мов ті галки...

А крик, а гомін від того народу, батечки! Неначе вода шумить, як у повідь греблю прорве; усі-усі разом говорять, і ніхто нікого не слуха, а вже ніхто, як наші жіночки-цокотухи! От там-то і шинкарка з невістками своїми, що без них тільки шинкареві і виспатись; говорять, шебечуть, розказують: хто вчора був у них у шинку, на скільки випив за гроші, на скільки хто набор узяв, хто що заставив, хто з ким і як полаявся,

кого прийшла жінка та заняла з шинку, хто жінку у потилицю погнав і очіпок з неї збив, що волосом на всю вулицю засвітила; як дівчата, обманюючи, замість буцімто батькові, для себе купують горілку, та по вгородам нищечком з парубками п'ють, та, понापивавшись, перекидалися, та боролися, та... «Годі-бо! Не усе розказуй!» — загомонила шинкарка на невістку, так та й замовкла; а щось, мабуть, добре хотіла казати...

А там, з другого кінця, край верб, школярі, замість того щоб у школу йти та кому з Часловця, кому з Псалтиря стихи твердити, а кому мно-тло складати, вони, зібравшись у купку, та сконпоновали віршу на свого дяка, та нищечком на шостий глас і виспівують:

Прийдіте, усі прихожани,
Подивіться, наші всі дяки п'яні,
А найбільше Симеон — обаче,
Од горілки нічого не баче,
Й на криласі не вмів співати,
І Псалтиря забув читати,
Тільки й вмів школярам субітки давати,
Днесь дячиха раз йому голову мила,
А ізмивши, світло погасила...

Як же вріже їх на сім слові пан Симеон різкою, що з дому приніс; та як пожене їх нею до школи, а сам, поганяючи їх, божитья, що за сюю прикладку, oprіч субітки, що по закону подоба, буде їх шкварити що в Бога день цілий місяць...

А там, біля млинка, от там що діється! Гай-гай! Аж тридцять козаків, хто з пікою, хто з нагайкою, хто з добрим кием, хто з вірвовкою, а хто з колякою, та усі ж то держаться міцно за вірвовки, а тими вірвовками зв'язано аж сім баб... А що то за баби, так я вам розкажу.

Перша — збудь-вік Пріська Чирячка, змолоду не раз сиділа у куні, позводила на той світ аж трьох мужиків і усю худобу попереводила на зілля, та корінці, та на усякі ліки, та й лічить людей чи від лихоманки, чи від гризі і від заушниць, бо вона змолоду давила зінське щеня; зніма остуду, переполох вилива, злизує від уроків, соняшниці заварює... І чого то

вона не знала? І до неї з усіх місць, аж верстов за двадцять, найдждали болящі; то іншому, кому жити, то й поможе, а кому вмерти, то зараз після її води і вмере; то Пріська і каже: «Не так він недужав, щоб йому животіти!» Раз пан Пістряк та просив її, щоб дала йому любощів, щоб його усяка чи дівка, чи молодиця, на яку оком накіне, щоб його полюбила; отже ж то випив тих любощів та й пішов на вечорниці, та тільки було що розходивсь... як же йому завадить, так і додому не добіг. От з того часу і став на неї гонитель!

Друга була Химка Рябокобилица, стар чоловік, замирала на своїм віку; і вже коли в кого що пропаде, то й не думай іти до ворожки: вона самій умілій брехню задасть, а скаже на того, на кого хоче та на кого сердита. А їй як не вірити, коли вона, замиравши, бачила, яке на тім світі є мученіє і злодіякам, і табашникам, і брехунам, і мандрьохам; так, було, кого і до ратуші приведуть, піймавши на бакші з огірками або у коморі з салом, та коли Химка скаже, що не він вкрав, то, було, зараз і пустять, та приймаються за того, на кого Химка скаже, хоч його тогді і у селі не було. Отак було сказала раз і на пана Пістряка — що то! І старшини не минула! — що буцімто він у чоловіка бджоли підрізав. Воно йому так і минулося, звісно, як писарю, тільки вже він на неї з тії пори націлив.

Третя — Явдоха Зубиха, стара-стара та престаренна! Але старі діди, що вже насилу ноги волочуть, та розказують, що ще як були вони підпарубочими, так вона вже і тогді така стара була, як і теперечки; так що, коли б не збрехати, було їй літ п'ятдесят зроду. І кажуть про неї люди, що вона як удень, то і стара, а як сонце заходить, так вона і молодіє; а у саму глупу північ стане молоденькою дівчинкою, а там і стане старітсья, і до сход сонця вп'ять стане така стара, як була учора. Так вона як помолодіє, то й надіне білу сорочку, і коси розпустить, як дівка, та й піде дойти по селу коров, овечат, кіз, кобил, собак, кішок, а по болотам жаб, ящериць, гадюк... Уже пак така не здоїть, кого задума! Хоч і ні за що, і нічого нема, то вона таки озьме своє.

ЗМІСТ

Конотопська відьма	5
Сватання на Гончарівці (<i>Малороссийская опера в трех действиях</i>)	87
Шельменко-денщик (<i>Комедия в пяти действиях</i>)	161
Маруся	233
Пояснення слів	324

Літературно-художнє видання

Серія «Перлини української класики»

КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО Григорій
Конотопська відьма
Збірка

Керівник проекту *В. А. Тютюнник*
Відповідальний за випуск *О. В. Приходченко*
Художній редактор *А. О. Попова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *В. І. Харченко*

Підписано до друку 15.08.2019.
Формат 84х108/32. Друк офсетний.
Гарнітура «Newton». Ум. друк. арк. 17,64.
Наклад 4500 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля».
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61001, м. Харків, вул. Б. Хмельницького, буд. 24
E-mail: corp@bookclub.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика “Глобус”»
61012, м. Харків, вул. Різдвяна, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com

- за телефонами довідкової служби (050) 113-93-93 (МТС); (093)170-03-93 (life); (067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88
- на сайті Клубу: www.bookclub.ua
- у мережі фірмових магазинів див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом

Надсилається безоплатний каталог

Запрошуємо до співпраці авторів
e-mail: publish@ksd.ua

**Запрошуємо до співпраці художників,
перекладачів, редакторів**
e-mail: editor@ksd.ua

**Для гуртових
клієнтів**

Харків
тел./факс +38(057)703-44-57
e-mail: trade@ksd.ua

Київ
тел./факс +38(067)575-27-55
e-mail: kyiv@ksd.ua

Одеса
тел./факс +38(067)572-44-28
e-mail: odessa@ksd.ua

Квітка-Основ'яненко Г.

К32 Конотопська відьма : збірка / Григорій Квітка-Основ'яненко. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. — 336 с. — (Серія «Перлини української класики», ISBN 978-617-12-5599-9)

ISBN 978-617-12-6296-6

Смутний і невеселий сидів сотник Микита Забрюха. Ще б пак: отримати гарбуза від дівчини, до якої так довго залицявся. Усе в ній чудове: і вродлива, і працювита, і чесна хорунжівна Олена. От тільки сотника не любить. Та ще й має молодого гарного нареченого. Хитрий Забрюха звертається до конотопської відьми Явдохи Зубихи. Вона має допомогти йому причарувати Олену. Втім, відьма — норавливий народ: роблять не так, як їх просять, а так, як їм заманеться...

Також до видання увійшли п'єси «Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик», повість «Маруся».

УДК 821.161.2